

naklarda "hankāhu Baybars el-Çeşankır" veya kısaca el-Baybarsiyye adıyla anılan külliyenin hankah kısmı 707'de (1307-1308) türbe, revak ve minaresiyle, diğer bazı kısımları da 709'da (1309-10) inşa edilmiştir. 30 × 70 m. ebadında düzensiz bir yapı grubundan meydana gelen hankahın cümle kapısı dışarı doğru çıkıntı yapmakta olup yastık biçiminde bir kemer taşı bulunan büyük bir yuvarlak kemer vasıtasıyla, istalaktitlerle oyulmuş iki pandantif üstüne oturan yarım kubbeli bir açıklığa ulaşmaktadır. Bu kapının yanlarında açılan nişler doğan güneş motifi şeklinde tezyin edilmiş ve bir sıra siyah, bir sıra beyaz kesme taşla yapılmıştır. Gotik başlıklı geçmeli mermer sütuncuklar açıklığın köşelerini süslemektedir. Geometrik düzenli orijinal bronz kapının iki tarafında siyah mermer bir zemin üzerine beyaz mermer dolguyla yapılmış bir yazı ve eşikte pek çok Ortaçağ camiine has bir özellik gösteren eski anıtlardan devşirilmiş hiyeroglif yazılı bir taş blok bulunmaktadır. Cephede bânisinin ismini ve unvanlarını gösteren bir yazı şeridi vardır. Fakat Baybars'ın unvanları, tahtını ele geçirek kendisini idam ettiren Sultan el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun tarafından sildirildiği gibi hankah da yirmi yıl süreyle kapatılmıştır.

Önce hankah inşa edilmiş ve türbe kubbesi cümle kapısının sol tarafı üstüne sonradan eklenmiştir. Demir kafesli pencerelere sahip hücreleri ve istalaktitli süslemeleriyle çıkıntı yapan bir duvar, girişin sol tarafı arkasında türbeyi yoldan ayıran küçük bir oda meydana getirmektedir.

Kahire'de dinî binalarda görülen erken örnek olan dönemeç giriş, hankahın çapraz planlı avlusuna uzanmaktadır. Kible tarafındaki ana eyvanın yanlarında birbirine havalandırma kanalıyla açılan daha küçük kemerli iki hücre mevcut olup üzeri tonozla örtülmüştür. Binanın tarikat yapısı olmasından gelen sadeliği sebebiyle mihrabı çerçeveleyen iki sütun müstesna bu duvarda tezyinat bulunmamaktadır.

Tonozsuz daha küçük iki eyvan avlunun iki yanında bulunmaktadır. Dördüncü eyvan tonozludur, fakat boyutları ana eyvandan daha küçüktür. Bu değişik boyutlardaki dört eyvan arasında üç sıra küçük odalar yerleştirilmiştir. Üst kat odalarının avluya bakan pencereleri aynı zamanda avlunun ana tezyinatını meydana getirir. Bunlar açıklıkları farklı bi-

çimlerdeki istalaktitler ve ışınal davlumbazlı omurga veya sivri kemerli nişlerle sona ermektedirler. Bazı pencereler ise yuvarlak çıkıntılı kemerler içindedir. Bir zamanlar iki yüz süfîyi barındıran hankah, günümüzde ortadan kalkmış olan başka bölümlere de sahiptir.

Külliyenin minaresi "mebhare" diye adlandırılan şekildedir. İlk kısım, Nâsir Muhammed Medresesi minaresine çok benzeyen istalaktit gruplarıyla sona eren ve omurga kemerli nişleri olan dikdörtgen bir gövdeye sahiptir. İkinci bölüm ilk defa silindir şeklinde yapılmış olup istalaktitlerle nihayete ermektedir. Minarenin üçüncü bölümü, açık yuvarlak bir pavyon üstüne oturtulmuş kaburgalı bir miğfer biçimindedir. Üstünde bir zamanlar burayı kaplayan yeşil çinilerin kalıntıları bulunmaktadır. Minarede mebhare üslubunun genel özelliğini veren sekizgen şeklindeki bölüm yoktur. Bu sebeple minare dikdörtgen ve dairevi kısımlar arasında geçişi sağlayan sekizgen bölümün bulunmadığı pek az örnekten biridir.

Türbe. Hankahın ibadet mekânı bezemesiz duvarlarıyla çok sade yken bânisinin türbesi, çoğu beyaz ve siyah olan zengin mermer kaplamalarıyla tam bir tezat oluşturmaktadır. Türbenin mihrabı iki renkli mermer dolguludur. Mermer alt duvar kaplamaları Kalavun'un türbesindekilerden daha az göz alıcıysa da mihrabı çerçeveleyen ve duvarlar boyunca uzanan ahşap yazı şeridinde olduğu gibi onunla aynı üsluptadır.

Ortaçağ Kahiresi'ndeki diğer sultan türbelerine benzemeyen bu türbe doğ-

rudan doğruya yola açılmamakta, dışarı doğru çıkıntı yapan giriş, büyük demir kafesli pencerelerinden görülen sokak ve kubbeli oda arasında yer almaktadır. Girişin geniş penceresinin, bir isyanla devrilmiş olan Halife Kâim-Biemrillâh'ın sarığıyla birlikte Bağdat'taki Abbâsi halifeleri sarayından sökülerek Fâtımî devrinde Mısır'a getirildiği söylenmekteyse de aslında bu pencere Baybars'ın hankahının yapıldığı yerde bulunan Fâtımî genel valilik sarayına aittir.

BİBLİYOGRAFYA :

Makrîzî, *el-Hıta*, II, 416; Hasan Abdülvehâb, *Târîhu'l-mesâcidî'l-eşeriyye*, Kahire 1946, s. 131 vd.; K. A. C. Creswell, *The Muslim Architecture of Egypt*, Oxford 1952-60, II, 249 vd.; Devlet Abdullah, *Me'âhidü tezkiyeti'n-nüfus ft Mısır*, Kahire 1980, s. 97-110; Suâd Mâhir Muhammed, *Mesâcidü Mısır ve evliyâ'ühe's-şâlihün*, Kahire 1391/1971, III, 166-172, 173 (plan); D. Behrens-Abouseif, *The Minarets of Cairo*, Kahire 1987, s. 76-78; a.mlf., *Islamic Architecture in Cairo, An Introduction*, Leiden 1989, s. 104-107; Leonor Fernandes, "The Khanqah of Baybars al-Jashankir", *Muqarnas*, IV, Leiden 1986, s. 21-42.

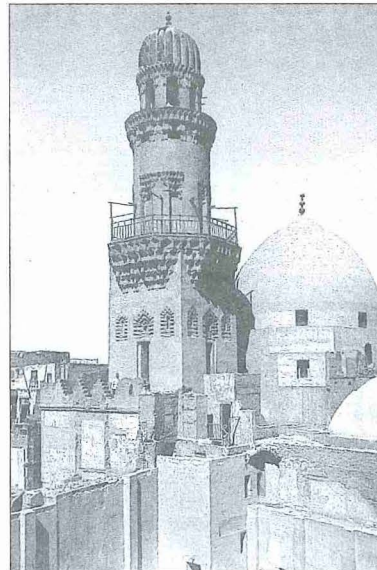

DORIS BEHRENS-ABOUSEIF

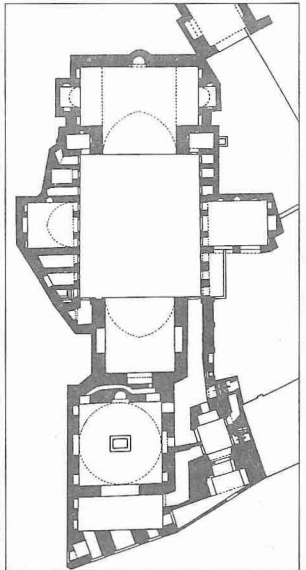
BAYBURT

Karadeniz bölgesinin doğu bölümünde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

Anadolu'nun kuzeydoğusunda, Çoruh vadisinde sarp bir tepenin üzerinde kurulmuş olup bugünkü yerleşim güneye doğru dar vadiyi de içine alacak şekilde yayılma göstermiştir. Denizden yüksekliği 1150 metredir. Şehrin adı ve ne zaman kurulduğu hakkında kesin bilgi yok-

Baybars
Hankahı ve
yapının
planı

tur. Ortaçağ Ermeni kaynaklarında Payberd; Bizans kaynaklarında Payper, Barberd, Paypert; XIII. yüzyıl sonlarında bu bölgeden geçen Marco Polo'nun *Seyahatnâme*'sinde Paipurth, Baiburt; Arap kaynaklarında Bâbirt (بابيرت); II. Mesud adına 1291'de basılan bir parada Baypirt; Akkoyunlu tarihinden bahseden çağdaş eserlerde Pâpirt (پاپيرت) şeklinde geçen kelimenin son hecesi berdin "yüksek kale" anlamına geldiği bilinmekteyse de ilk hecesine bir mâna verilememektedir. Osmanlı dönemine ait kaynaklar bu ismi bugünkü söylenişine uygun olarak Bayburd (بايبورد) şeklinde kaydediler.

Bayburt'un kurulduğu mevki, Eskiçağlar'da Haldiler'in yaşadıkları bölgede yer almaktaydı. Burası daha sonra bir süre Roma hâkimiyetine girdiyse de 395'te imparatorluğun ikiye ayrılması üzerine Doğu Roma (Bizans) toprakları içinde kaldı. Bizans döneminde Bayburt Haldia "tema"sına (eyalet) bağlıydı ve bu eyaleti meydana getiren yedi piskoposluğun dördüncüsünü teşkil etmekteydi. İmparator Iustinianos tarafından kalesinin esaslı şekilde tahkim ve tamir edildiği bilinen şehir Arap fetihleri sırasında Bağrat sülâlesinin hâkimiyeti altında bulunmaktaydı.

Bayburt ve yöresi Türkler'in Anadolu'da ilk yerleştikleri bölgelerdendir. Tuğrul Bey'in Anadolu seferi (1054) sırasında Bayburt, Çoruh nehri ve Karadeniz dağlarına (Parhar) kadar uzanan sahalarla akınlarla bulunan Selçuklu kuvvetlerinin hücumlarına mâruz kaldı ise de fetih edilemedi. Kesin Türk hâkimiyeti Malazgirt Zaferi'nden sonra gerçekleşti. Şe-

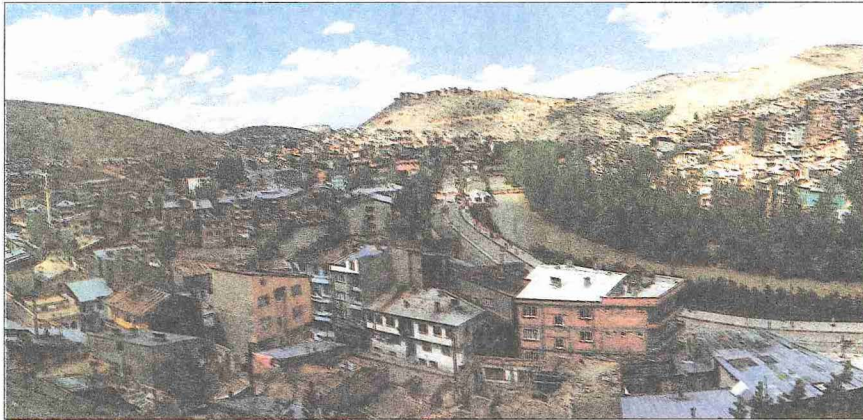
hir, 1072'den 1202'ye kadar bazan Erzurum yöresinde hüküm süren Saltuklular'ın, bazan da Dânişmendliler'in hâkimiyetinde kaldı. Bir ara Trabzon İmparatoru I. Alexis Comnen'in kumandasını Theodore Gabras tarafından işgal edilirse de kısa süre sonra yeniden Dânişmendli hâkimiyetine girdi (1098). Selçuklular 1202'de Saltuklu Devleti'ne son verince Bayburt'u da ele geçirdiler. Bayburt'un asıl gelişmesi, Süleyman Şah'ın kardeşi Erzurum Meliki Mugisüddin Tuğrul Şah ve oğlu Cihan Şah (1202-1230) döneminde oldu. Tuğrul Şah Bayburt Kalesi'ni Trabzon İmparatorluğu'ndan gelebilecek tehlikelere karşı yeniden inşa ve tahkim etti. I. Alâeddin Keykubad zamanında Moğollar'a karşı sınırlar kuvvetlendirilir ve yeni kaleler yapılırken Bayburt Erzurum ile birlikte Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkezi olan Konya'ya bağlandı. 1243 Köseadağ Savaşı'nın ardından Moğollar'ın Anadolu'yu istilâsı sırasında şehir yapılan antlaşma gereği Selçuklu idaresinde kaldı. Bu durum, 1291'de burada II. Gıyâseddin Mesud adına para basılmasından anlaşılmaktadır.

İlhanlılar devrinde Tebriz-Trabzon yolu üzerinde bulunması dolayısıyla daha da gelişen Bayburt, Ceneviz ve Venedik kervanlarının konakladığı bir yerdi. Moğolistan'a giderken buraya uğrayan Marco Polo şehirde zengin gümüş madenlerinin bulunduğunu belirtir. Hatta İlhanlılar buradan yüklü bir vergi geliri (yılda 21.300 dinar) temin ediyorlardı. Bu dönemde Dârülcelâl unvanı ile anılan ve iktisadî bakımdan canlılık kazanan şehir aynı zamanda küçük bir kültür merkezi

durumundaydı. Burada Mahmûdiye ve Yâkutiye medreseleri kurulmuş, Mevlevîlik gelişme göstermiş, ayrıca ahilik teşkilâtı oldukça yayılmıştı. Son İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra (1334) Bayburt Eretnalılar'ın eline geçti. Eretnalılar döneminde zaman zaman Erzincan emirlerinin hücumlarına mâruz kalan ve onlar tarafından zaptedilen şehir daha sonra Mutahharten'in idaresine girdi. Fakat çok geçmeden Kadı Burhâneddin zamanında Akkoyunlu beylerinden Kutlu Bey oğlu Ahmed Bey'in yardımıyla alındı ve ardından Kadı Burhâneddin tarafından Ahmed Bey'e iktâ^a edildi. Bir ara Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yüsun tarafından zaptedildiyse de az sonra Akkoyunlu Karayülük Osman Bey bu bölgeyi yeniden ele geçirdi ve şehri kardeşinin oğlu Kutlu Bey'e verdi. Bundan sonra uzun süre Akkoyunlular'ın elinde kalan şehir ve yöresi 1501'de Safevîler tarafından alındı. O sıralarda Trabzon sancak beyi olan Şehzade Selim (I) bu bölgeye akınlarda bulundu (1507), tahta çıktıktan sonra da İran seferine giderken bir kısım kuvvetleri Bayburt üzerine gönderdi. Yanya sancak beyi Mustafa Bey ile Trabzon sancak beyi Bıyıklı Mehmed Bey (Paşa) idaresindeki Osmanlı kuvvetleri, Şah İsmâil'in emirlerinden Kara Maksûd-i Sultânî'nin müdafaa ettiği Bayburt'u aldılar (Ekim 1514). Bayburt Erzincan ile birlikte Trabzon Beyi Bıyıklı Mehmed Paşa'ya verildi ve bir sancak merkezi haline getirildi. Osmanlı idaresinde Bayburt, doğu sınırına yakın bir kale-şehir olarak stratejik önemini bir süre korudu. Kanûnî'nin İran seferleri sırasında önemi daha da artan Bayburt Kalesi 1541'de esaslı bir tamir gördü. 1553'te Şah Tahmasb'ın akınlarına mâruz kalan şehir XIX. yüzyıla kadar önemli bir olaya şahit olmadı. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Rus birliklerinin işgaline uğradı. 1878 ve 1916'da da Ruslar tarafından işgal edilen Bayburt bu işgaller sırasında geniş ölçüde tahrip edildi. İstiklâl Harbi başlarında Şeyh Eşref'in çıkardığı isyan Hâlid Bey kuvvetleri tarafından bastırıldı.

Osmanlı hâkimiyeti altında bir sancak merkezi olan Bayburt, İran'a ulaşan yolun üzerinde bulunması ve stratejik mevki dolayısıyla önemli bir yerleşim merkezi idi. XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerine göre şehirde on mahalle bulunuyordu. Bunlar Ciğersin, Cami (Câmi-i Kebîr), Şeyh Hayran, Kadioğlu, Ferruhsad

Bayburt'tan bir görünüş

Bey Mescidi, Akkünbed, Şingâh, Orta, Taş ve Tuzcuzâde mahalleleriydi. Şehrin toplam nüfusu 1516'da 2477, 1520'de kale muhafızları dahil 4935, 1530'da 3231 ve 1591'de 5630 olup XVI. yüzyıl boyunca gelişme göstermişti. Bu yüzyılda ortalama olarak nüfusun % 40'ını müslümanlar, % 60'ını ise hıristiyan unsurlar oluşturuyordu. XVII. yüzyılda müslüman nüfusta artış görüldü ve bu nisbetler tersine dönmeye başladı. Nitekim 1642'de şehirde toplam 3600 civarındaki nüfusun % 65'ini müslümanlar teşkil ediyordu. Bu artışta muhtemelen XVII. yüzyıldaki karışıklıklar sebebiyle kır kesiminden müstahkem şehirlere doğru meydana gelen nüfus akışının da önemli rolü olmuştu. Şehir Osmanlı hâkimiyeti döneminde de bir müddet iktisadî canlılığını korudu. Fakat XVI. yüzyılın ikinci yarısında Erzurum ve Erzincan gibi şehirlerin önem kazanması Bayburt'u ikinci plana düşürdü. XVI. yüzyılda şehirde canlı bir ticaret hayatı hâkimdi, pazarlanan veya transit olarak buradan geçen ticarî mallardan alınan vergiler önemli miktarlara ulaşıyordu. Ayrıca bu sıralarda şehirde kumaş dokumacılığı ve ticaretine işaret eden bir boyahane yer alıyordu. Evliya Çelebi şehri ziyareti sırasında burada her pazar günü Kadızâde Mehmed Bey Camii önünde pazar kurulduğunu, 5-10.000 kişinin alışveriş ettiğini, 300 dükkân ve bir bedestenin bulunduğunu, kıymetli seccade ve kilimlerin başka yerlere ihraç edildiğini belirtir. Ayrıca şehirde kale içinde 300 ev ile bir caminin, kalenin Nöbethâne Kapısı'ndan aşağı doğru uzanan asıl şehirde 1000 evin yer aldığını ve on dokuzunda müslüman ahalinin oturduğu toplam yirmi altı mahallenin bulunduğunu

kaydeder. Halkın çoğunun vaktiyle Tire'den sürgün olarak getirtilen 3000 kişiden çoğaldığını belirtmesi ise şüphelidir. Evliya Çelebi'nin verdiği rakamlardan Bayburt'un XVII. yüzyıl ortalarında 6000'e ulaşan bir nüfusa sahip olduğu ve aşağıya, dar vadiye doğru yayılmış bulunduğu anlaşılmaktadır.

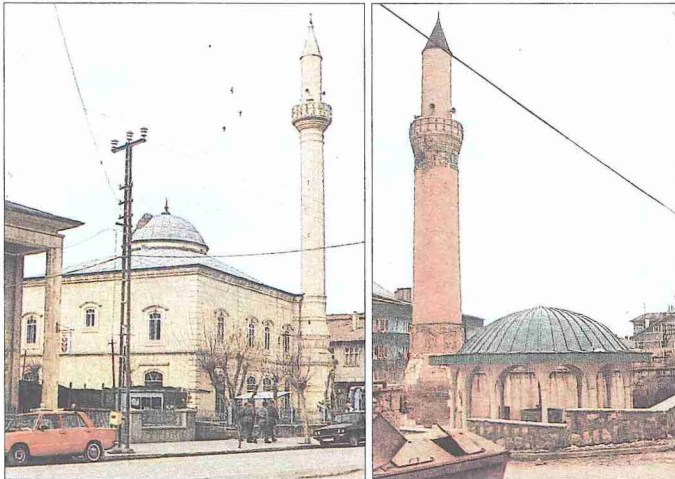
Bayburt kültürel gelişmesini Osmanlılar döneminde de sürdürdü. İlhanlılar zamanında inşa edilen Yâkutiye ve Mahmûdiye medreselerinde Bayburtlu Ahî Mehmed ve Ekmeleddin el-Bâbertî gibi önemli şahsiyetler yetişmişti. Osmanlı dönemine ait kayıtlarda da Kadı Mahmud, Bekir Çelebi, Hoca Ali, Şeyh Hayran, Şeyh Veysel, Şeyh Haydar, Seyyid Yâkub, Sultan Fakih ve Abdülvehhâb Gazî gibi birçok şahsın ilim ve kültür hayatında önemli roller oynadıkları görülmektedir. Şehirde ayrıca başta kale olmak üzere birçok tarihî eser de meydana getirilmişti. XVI. yüzyıla ait defterlere göre iki cami, dokuz mescid, dört medrese, beş zâviye, bir hankah, iki muallimhâne, iki hamam vardı. Ancak bunların çoğu bakımsızlık ve tahribat sebebiyle bugüne ulaşamamıştır. Bu eserler arasında, Selçuklu dönemine ait olan ve bugün tamamen yıkılıp eski planına göre yeniden yapılan Câmî-i Kebîr, Şeyh Veysel Camii, Ferecullah Mescidi, Bekir Çelebi Mescidi, Ahî Ahmed-i Zencanî Mescid ve Zâviyesi, Kadızâde Mescidi, Hoca Ali Mescidi, Hasaniye Mescidi, Şeyh Hayran Mescidi, Şingâh Mescidi, Haydarîhâne Zâviyesi, Hoca Yâkut (Yâkutiye), Sultan Fakih, Seyyid Sâlih zâviyeleri sayılabilir.

Osmanlılar zamanında bir sancak merkezi durumunda olan Bayburt fethedildikten hemen sonra Erzincan ile birlik-

te sancak statüsü kazanmıştı. Sancak beyi daima Bayburt'ta otururdu. Sancak, Erzurum beylerbeyliği kurulana kadar zaman zaman Diyarbekir'e, zaman zaman da Rum beylerbeyliğine bağlandı. İrakeyn Seferi sırasında (1534) Kemah ve Bayburt sancakları birleştirilerek Dul-kadroğulları'ndan Alâüddeve'nin torunu ve Şâhruh'un oğlu Mehmed Han'a verildi. Sefer dönüşü Erzurum beylerbeyliği kurulup Mehmed Han'a verilince (1534) Bayburt ve Kemah sancakları da paşa sancağı haline geldi. Erzurum o sıralarda harap bir halde bulunduğu için 1548'e kadar buraya tayin edilen ilk beylerbeyiler Bayburt'ta otururlardı. 1551'den sonra sancak statüsünü kaybeden Bayburt Erzurum'un bir kazası oldu. 1631'de yeniden adı geçen eyaletin livâsı haline geldiyse de daha sonra yine bir kaza olarak Erzurum'a bağlandı. 1878 Berlin Antlaşması ile Kars ve Ardahan Ruslar'a verilince Çıldır sancağının merkezi oldu, fakat idarî zorluk yüzünden sancak merkezi 1888'de tekrar Erzurum'a nakledildi.

1516-1518'de Bayburt sancağı Bayburt, Kelkit-Sadak, Kovans, Tercân-ı Ulyâ, Tercân-ı Süflâ nahiyelerinden meydana geliyordu. 1520-1530 döneminde sancağın sınırları genişledi, bağlı kaza ve nahiyeye sayısı artırıldı. Bu sırada sancağa Şogayn, Erzurum, İspir, Tekman, Yağmurdere de bağlı bulunuyordu. Ancak muhtemelen 1535'ten sonra Erzurum ve İspir'in ayrı sancak olması sınırlarının daraltılmasına yol açtı ve Bayburt Kelkit, Kovans ve Tercan nahiyelerinden oluşan küçük bir sancak haline geldi. 1551'den sonra kaza durumuna getirilince Kelkit, Kovans ve Yağmurdere nahiyeleri buraya bağlandı. XVI. yüzyılda geçirdiği bu idarî değişiklikler sırasında sancağın toplam nüfusu 1516'da 21.976, 1520'de 62.942, 1530'da 42.794'tü. XIX. yüzyıla ait kaynaklarda ise kazanın nüfusu 53.000-58.000 arasında değişmektedir. Bu yüzyıl sonlarında kazada 110 cami ve mescid, elli bir kilise, seksen üç medrese, otuz dört sıbyan mektebi, 481 dükkân, kırk han, üç hamam, bir tabakhane, sabun ve boya imalâthaneleri bulunmakta olup 186 köy vardı. 1927'ye kadar Erzurum'a bağlı olan Bayburt bu tarihte Gümüşhane'ye bağlandı. 15.06.1989 tarihinde kabul edilen 3578 sayılı kanun ile de il haline getirildi.

XIX. yüzyılda İran'dan gelip Karadeniz sahillerine ulaşan yola yakınlığı sebebiyle

Yâkutiye
Camii ve
Anadolu
Selçukluları
dönemine ait
Ulucami -
Bayburt

canlı bir ticarete sahip olan, ancak Rus işgalleri ve Ermeni saldırıları yüzünden iktisadî sarsıntıya uğrayan ve yüzyılın sonlarına doğru nüfusu 8000'e düşen Bayburt Cumhuriyet döneminde gelişme gösterdi. İktisadî kalkınma ve nüfus yönünden il merkezi Gümüşhane ile rekabet eder hale geldi. Ekonomisi daha ziyade hayvancılık ve ziraata dayanan şehirde peynir, tereyağı üretimi önemli yer tutmaktadır. Cumhuriyet döneminde burada tuğla, kiremit, yem, un, makkarna, irmik fabrikaları ve Et-Balık Kombinasyonu kuruldu. Ayrıca yabancı hayvan postları da şehir ekonomisinde önemli bir yere sahipti. Bugün yeni bir il merkezi halinde teşkilatlanmış olan Bayburt'ta Kale, Ulucami, Şehit Osman Türbesi, Taşhan, Künbed, Bent Hamamı, Paşaoğulları, Şingâh ve Meydan hamamları başlıca tarihî eserler olarak dikkati çeker. 1927 sayımında 7373 olan nüfusu 1935'te 10.339'a ulaşmış, fakat 1945'te tekrar 10.000'in altına düşmüş (9473), 1955'te 13.107 olmuş, 1960'ta ise yeniden azalmıştır (11.937). 1960'tan sonra düzenli bir şekilde artarak 1970'te 20.145'e, 1985'te 28.068'e, 1990'da da 33.677'ye ulaşmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 1990 yılı istatistiklerine göre Bayburt'ta il ve ilçe merkezlerinde yirmi, kasaba ve köylerde 184 olmak üzere toplam 204 cami bulunmaktadır. İl merkezindeki cami sayısı ise on sekizdir.

Bayburt şehrinin merkez olduğu Bayburt ili Trabzon, Erzurum, Erzincan ve Gümüşhane illeri ile kuşatılmıştır. Merkez ilçeden başka Aydıntepe ve Demirözü ilçelerine ve dört bucağa ayrılmıştır; sınırları içerisinde 177 köy bulunmaktadır. 3652 km² genişliğindeki Bayburt ili-

nin 1990 sayımına göre nüfusu 107.330, nüfus yoğunluğu ise 30 idi.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *TD*, nr. 60; nr. 199, s. 62-69; nr. 387, s. 824-837; nr. 966; BA, *MAD*, nr. 5152, vr. 97^b-107^b; TK, *TD*, nr. 46; nr. 236; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 307; A. Comnène, *Alexiad* (nşr. M. Leib), Paris 1945, II, 29-30; Marco Polo, *Travels of Marco Polo* (nşr. Yule), London 1929, I, 29; Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm* (nşr. Kilisli Mualim Rifat), İstanbul 1928, s. 246, 477, 479, 535; Müstevfî, *Nüzhetü'l-kulûb* (Siyâkî), s. 111; Ebû Bekr-i Tihirânî, *Kitâb-ı Diyârbekriyye* (nşr. Necati Lugal — Faruk Sümer), Ankara 1962, I, 35, 37, 68, 90; İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Millet Ktp., Ali Emîrî, VIII. Defter, vr. 125^a; Feridun Bey, *Münşeat*, I, 396, 398, 458; Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 616, vr. 343^b; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 344; Osmân, *Tevârih-i Cedid-i Mir'ât-i Cihân* (haz. Nihal Atsız), İstanbul 1961, s. 20; İsmail Gâlib, *Takvîm-i Meskûkât-ı Selçukîyye*, İstanbul 1891, s. 92-93; W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen age*, Leipzig 1923, II, 121; Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi*, İstanbul 1936, s. 241-242, 244; Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Erzurum 1962, s. 221; Manandian, *The Trade and Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, Lisbon 1965, s. 193; *Colophons of Armenian Manuscripts 1301-1480* (ed. A. K. Sanjian), Cambridge 1969, s. 83, 85, 255; E. Honigman, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s. 51, 179; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1971, s. 374; İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975; Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *TD*, XXII (1968), s. 57, 60-62; *RE*, II/2, sütun 2275; Rahmi Hüseyin Ünal, "Monuments Islamiques pré-Ottomans de la ville de Bayburt et de ses environs", *REI*, XL (1972), s. 99-127; Besim Darkot — Osman Turan, "Bayburt", *İA*, II, 365-366; V. J. Parry, "Bâybürd", *EI*² (İng.), I, 1128.

İSMET MİROĞLU

BAYBURT KALESİ

Bayburt ilinde
şehre hâkim bir tepe üzerinde
inşa edilen kale.

Çoruh ırmağının yukarı havzasında ve bu ırmağın kenarında yer alan Bayburt iline hâkim, şehrin kuzeyindeki kayalık bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. Çoruh nehrinin, etrafını bir yarımada halinde dolaştığı sarp bir tepede ilk defa ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı kesin olarak tesbit edilemeyen bu kalenin Bizans İmparatoru I. İustinianos devrinde (527-565) tahkim edildiği bilinmektedir. Türkler'in Anadolu'da ilk fethettilikleri ve yerleştikleri sahalardan biri olan Bayburt ve civarı 1054-1055'te Büyük Selçuklular'ın, Malazgirt Savaşı'ndan sonra da Saltuklular'ın eline geçmiş, bir ara Dânişmendîliler'in elinde kalmıştır. Bu devrelerde de onarılan kalenin en geniş ve esaslı bir şekilde Selçuklular tarafından tamir edildiği kitâbelerinden anlaşılmaktadır. Buna göre Selçuklu hükümdarı II. Kılıcarşan'ın oğlu ve Erzurum meliki olan Tuğrul Şah (ö. 622/1225) özellikle Trabzon İmparatorluğu'ndan gelecek saldırılara karşı müstahkem bir mevki olan bu kaleyi âdetâ yeniden inşa ettirmiştir. Bir müddet de Akkoyunlular'ın elinde kalan kale 1514 yılında Osmanlılar'a intikal ettikten sonra Kanûni Sultan Süleyman ve III. Murad dönemlerinde de büyük onarımlar görmüştür.

Müdafaa hendeği bulunmadığından iki kat sur ile çevrili olan kale beş veya altı cepheli olup çevresi 2 kilometreden uzun ve yüksekliği 30 m. kadar olan surlarla kuşatılmıştır. İç ve dış surlar arasındaki mesafe 200 metredir. İstinat duvarları ile takviye edilmiş bu surların köşeleriyle muhtelif yerlerinde yarım daire, dörtgen, üçgen şeklinde burçlar yer almaktadır. Dış surlar, kaleye heybetli bir manzara veren yalçın kayalar üzerine yapılmıştır. 1647'de Bayburt'u ziyaret eden Evliya Çelebi kale içinde 300 evlik bir mahalle ile Ebû'l-Feth Camii'nin bulunduğunu yazmaktadır. Yine onun bildirdiğine göre kalenin doğu ve batıda iki büyük kapısı bulunmaktadır. Üç kat demirden yapılmış doğudakine Demirkapı, diğerine ise Nöbethâne Kapısı denilmektedir. Asırlar boyunca Trabzon-İran transit yolu üzerindeki önemli bir konaklama yeri olan Bayburt'la bu yolun

Bayburt Kalesi'nin şehirden görünüşü